

manøvrer i 1863 var tydeligvis en kamp for at overleve. Det præger hans politik i 1864, at mulighederne i det slesvig-holstenske spørgsmål alle skulle holdes åbne; først 1866 sætter han alt på ét kort – ud fra deisen om, at skulle der endelig være revolution – »so wollen wir sie lieber machen, als erleiden«. 1866-krigen ser Gall som et langt vigtigere vendepunkt end 1871, der kun fuldførte samlingen. Han mener ikke, at Bismarck i længere tid kunne være forblevet nord for Main, men han undervurderer ikke de store problemer, der var forbundet med overskridelsen: Tydeligst ses dette ved toldparlamentsvalget i 1868, hvor det klart er de partikularistiske kræfter, der sejrer syd for Main.

Med 1870/71 går Gall over til det sidste store afsnit, kaldet »der Zauberlehrling«, fordi selv en Bismarck ender med kun at være »trollmandens lærling«. Gall giver her en meget grundig og inspirerende gennemgang af perioden 1871-1890. Han lægger især vægt på at vise, hvordan Bismarcks politik i stigende grad udviklede sig til et forsvar for status-quo, idet han blev mere og mere fikseret på at bevare de indre og ydre resultater fra 1871. Gall viser, hvordan han især efter 1878 prøver at styre udviklingen, men hævder, at det hverken indenrigs- eller udenrigspolitisk lykkes ham at nå vedvarende resultater. Gall følger specielt Bismarcks forsøg på at skabe sig en fast politisk basis uden at lade sig indfange af partierne, og på det udenrigspolitiske felt at bevare så meget handlefrihed som muligt. Samtidig understreger han fredsviljen og frygten for en krig, der kunne ødelægge resultater. Også i de sidste kapitler gør Gall op med tidligere legender: At Wilhelm I.s søn skulle have kunnet ændre historiens gang afvises på samme måde som Gall viser, hvordan Bismarck selv søgte at skabe en sammensværgelsesmyte efter sin afgang. Når denne blev troet, skyldtes det udviklingen efter 1890.

I konklusionen kritiserer Gall Bismarck for hans ofte kortsigtede mål og for hans politik, der blot havde magten som mål: »Was er wollte, gehört ganz der Vergangenheit an. Die Mittel aber, die er anwandte, haben auf dem Höhepunkt seines Wirkens den historischen Prozess zeitweise enorm beschleunigt und in stürmischem Tempo das heraufgeführt was wir abkürzend die moderne Welt nennen. Weitgehend wider Willen ist er an entscheidender Stelle zum Mitschöpfer dieser Welt geworden – hierin liegen seine historische Grösse und die Grenze, die ihm gesetzt war« (729).

Otto Rühl

BIRGIT NÜCHEL THOMSEN: Industrielle foretagere på Tuborg 1873-1885 – Kilder og studier. Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie. Kbh., 1980. 690 s.

Philip W. Heyman var en af sin tids mest foretagsomme og succesrige danske erhvervsmand. Allerede som 21-årig startede han i 1858 en kommissionsforretning i smør og oparbejdede i de følgende år en betydelig eksport til mange lande. Et åbent blik for afsætningsmulighederne for bacon på det engelske marked førte i 1866 til firmaets oprettelse af et svineslagteri i København, og Heyman indtog snart en dominerende position inden for den private slagterivirksomhed her i landet, selv om et storstilede forsøg på sammenslutning med andelslagterierne til ét stort selskab med afgørende indflydelse på markedet måtte opgives. C.F. Tietgen støttede aktivt Heymans fusionsprojekt o. 1890, men samarbejdet mellem

de to gik længere tilbage i tiden. Sammen med Gustav Brock og Rudolph Puggaard grundlagde de i 1873 A/S Tuborgs Fabrikker. Efter et par års forløb trådte Heyman ganske vist ud af bestyrelsen, utilfreds med både virksomhedens politik og den daglige ledelse, men i 1880 gjorde et aktionæroprør (Heyman var selv største enkeltaktionær) ham til administrerende direktør og formand for bestyrelsen. Tietgen trådte ud, men uden vrede, og fra 1888 var han igen at finde i bestyrelsen. Under den nye ledelse forvandlede Tuborgs Fabrikker fra et underskudsforetagende i 1880 til et velkonsolideret foretagende ved Heymans død som en af landets rigeste mænd tretten år senere.

Arkivar ved Rigsarkivet Birgit Nüchel Thomsen har tidligere beskæftiget sig med Heymans aktiviteter inden for både slagteri- og bryggeribranchen, og hendes engagement i emnet fremgår da også tydeligt af den foreliggende udgave af Heymans breve og papirer vedrørende Tuborgs første år. De fyldige uddrag af referater, korrespondancer m.v. er ret sparsomt kommenterede (der er dog gode navne- og sagregistre), men til gengæld er den lange indledning mere indholdsrig og ambitiøs, end tilfældet oftest er ved kildeudgivelser af denne art. Det anføres (s. 25), at 'udgavens videre relevans skal ses inden for rammerne af den såkaldte entreprenørforskning', og der redegøres i denne forbindelse udførligt for den østrigsk-amerikanske nationaløkonom Joseph Schumpeters teori om den innoverende entreprenørs afgørende betydning for den økonomiske udvikling. Tuborgs held til at tage konkurrencen op med de stormægtige Carlsberg bryggerier og Heymans rastløse virksomhed i begivenhedernes centrum gør ham til kandidat til den sjældent tildelte schumpeterianske entreprenør-titel, men analyser af regnskaber og virksomhedsstrategi leder udgiveren frem til andre konklusioner: værditilvæksten opnåedes i vid udstrækning på direktionens præmisser, og fremkomsten af den på længere sigt betydeligste innovation, Tuborg-pilsneren, var ikke resultatet af velovervejede planlægning, men 'skete halvt i blinde' (s. 66 og 86).

Tillem্পningen af makroteorier på et virksomhedsmateriale (udgiveren foretager også en – ikke helt uangribelig – efterprøvning af Marx' arbejdsværdilære og finder ringe overensstemmelse med mikroniveauets virkelighed) er sjældent forekommende blandt danske økonomiske historikere, og det foreliggende dristige forsøg virker inspirerende og efterlader ønsket om en større, mere underbygget fremstilling. Birgit Nüchel Thomsen turde være mere end almindeligt kvalificeret til at skildre den moderne danske bryggeriindustri opkomst, og spørgsmålet er vel om hun ikke ville gøre forskningen en større tjeneste ved at vie tid og kræfter hertil, snarere end til den i nærværende publikations forord bebudede fortsættelse af kildeudgivelsen?

Ove Hornby

GERD CALLESEN, STEEN BILLE LARSEN og NIELS OLE HØJSTRUP JENSEN (red.):
Marx i Danmark. Historiske bidrag. Selskabet til forskning i arbejderbevægelses historie, skriftserie nr. 14. København, 1983. 198 s.

Hadde Karl Kautsky ret i, at der ved Karl Marx' død i 1883 »brød en tid frem, i hvilken den proletariske bevægelse greb hele Europa, fyldtes med hans ånd og